

JE MOC REPRESÍVNA?

(K FOUCAULTOVEJ KRITIKE PSYCHOANALYTICKEJ TEÓRIE MOCI)

IVAN BURAJ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

BURAJ, I.: Is Power Repressive? (On Foucault's Psychoanalytic Theory of Power)
FILOZOFIA 52, 1997, No 8, p. 507

Power is often related to prohibition and repression. Theoretically this notion is articulated in the repressive theory of power or by what Foucault calls "the repressive hypothesis". In the 20th century the repressive hypothesis of power was applied especially by the psychoanalysts (Freud, Reich, Marcuse etc.) in the sphere of sexuality. Their argumentation is that power, being embodied in law, prohibition and censorship, is suppressing sexuality. Foucault argues, that from the historical point of view sexuality has never been fully suppressed, prohibited. In his view the repressive mechanisms alone are not sufficient for the theoretical explanation of power, especially of the present forms of its execution. The efficiency of modern forms of applying power against sexuality is due to the fact, that this power attracts people by enhancing sexual delights rather than suppressing them, by stimulating and controlling the knowledge and the discourse about sexuality rather than prohibiting it. Shortly, Foucault's argument against the repressive hypothesis is not that it is focused on the negative implications of power; he rather rejects the reduction of the whole impact of power to the latter.

Keď sa povie moc, akosi mimovoľne sa nám obvykle v mysli vybaví predstava vlády, štátnej byrokracie, súdnictva, polície, vojska a pod., slovom nejakej inštitúcie, ktorá stále niečo zakazuje, potláča alebo podriaďuje. Nedá sa povedať, že by tieto predstavy nemali nijaké opodstatnenie. A nebolo by na nich nič zlé, keby neexistovali pokusy prenášať tieto predstavy, zakorenené v každodennom vedomí, bez kritického prehodnotenia aj do vedeckých teórií moci. Problém totižto spočíva v tom, že to, čo môže byť samozrejme a akceptovateľné v bežnom styku, nemusí byť - a spravidla ani nie je - akceptovateľné tam, kde sa usilujeme o pojmovo jasnú vedeckú analýzu. V tejto súvislosti ešte Max Weber upozorňoval na nebezpečenstvo, ba priam škodlivosť automatickej, nekritickej implantácie bežných predstáv a pojmov alebo, ako ich on sám nazýva, "hromadných pojmov" do vedeckého poznania. "Používanie nediferencovaných hromadných pojmov, s ktorými pracuje každodenný jazyk," tvrdí Weber, "je stále prikrývkou pre nejasnosti myslenia alebo vôle, veľmi často nástrojom pochybných úskokov, ale vždy prostriedkom ako zabrzdiť vývin správneho formulovania problémov." ([1], 109-110). S podobným konštatovaním súhlasí aj Foucault a zároveň dodáva, že práve časté používanie pojmov prevzatých z každodenného jazyka vo vedeckých teóriách na jednej strane a takmer úplná absencia teoreticky podložených konceptuálnych nástrojov na strane druhej spôsobili, že vlastne dodnes nevieme, čo je moc ([2], 401-402). Preto si za prvoradá cieľ kladie úlohu vytvoriť novú koncepciu na základe kritického prehodnotenia pojmov tradične spájaných (i na teoretickej úrovni) s mocou. Pritom sa osobitne zameriava na dve vplyvné a svojim spôsobom ukážkové

konceptie: **na právnú a tzv. represívnu teóriu moci**. Ich kritikou by Foucault chcel prispieť k oslobodeniu súčasného politického myslenia od zaužívaných a ešte stále značne rozšírených legislatívnych (moc je zákon) a nelegislatívnych (moc je potlačovanie) predstáv o moci.

* * *

O význame, aký Foucault pripisoval kritike represívnej teórie, svedčí okrem iného fakt, že práve jej venuje podstatnú časť knihy *Vôľa k vedeniu* [3]. A to určite nie náhodou. Ako priznáva, v *Dejinách šialenstva* sa ešte sám - aspoň implicitne - pridŕžoval represívnej teórie, keď predpokladal, že v dejinách najskôr existovalo živé, nespútané, mnohovravné a zároveň znepokojujúce šialenstvo, ktoré sa neskôr podarilo spoločnosti prostredníctvom mocenských mechanizmov potlačiť a umlčať ([4], 148). A tak sa zdá, že rozsiahlou kritikou represívnej teórie Foucault predovšetkým demonštroval svoj definitívny rozchod s vlastnými názormi na moc, ktoré zastával v predchádzajúcom období. Výsledkom tejto kritikej sebareflexie bolo poznanie, že pojem "represia" je absolútne neadekvátny pre vystihnúť tvorivej, produktívnej stránky moci ([4], 148). Navyše je príčinou príliš zúženého chápania moci. Moc sa stotožňuje so zákonom, ktorý hovorí nie a ktorý niečo ustavične zakazuje. Alebo ešte inak: moc je predovšetkým to, čo potláča ľudskú prirodzenosť, inštinkty, nejakú triedu, skupinu, jednotlivcov. Hlavnými protagonistami tejto teórie či, ako ju Foucault nazýva, "**represívnej hypotézy**" boli v našom storočí psychoanalytici. Nie je však ich objavom. Prvým, kto pracoval s represívnym modelom moci (aspoň tak tvrdí Foucault), bol Hegel v svojej známej koncepcii pána a raba a až potom, dve storočia po ňom ho znovu pre seba objavili Freud, Wilhelm Reich či Marcuse. Nóvum tu azda spočívalo v tom, že tento model aplikovali na dovtedy málo prebádanú oblasť sexuality.

Vo *Vôli k vedeniu* sa Foucault pokúsil zhrnúť základné tézy psychoanalytického variantu represívnej hypotézy do niekoľkých bodov ([3], 110-112), ktoré sa síce bezprostredne týkajú vzťahu moci k sexu, no zároveň majú širšiu teoretickú i politickú platnosť.

Po prvé, **moc je negáciou sexuality**. To znamená, že o moci vo vzťahu k sexu sa dá uvažovať len v negatívnych termínoch. Moc ako odmietnutie, zabránenie, ohraňovanie, vytesnenie, zastieranie, utajovanie a pod. sexuality. Moc je to, čo hovorí sexu a slasti "nie", čo vytvára iba hranice a vyvoláva stavy nedostatkovosti a frustrácie.

Po druhé, **moc ako pravidlo, zákon**. Podľa represívnej hypotézy moc diktuje sexu svoje pravidlá, svoj zákon. To môže mať prinajmenšom tri významy:

a) sex vchádza do binárneho systému vzťahov s mocou - existuje prípustný a neprípustný, dovolený alebo zakázaný sex;

b) moc predpisuje sexu "poriadok", ktorý súčasne funguje ako spôsob jeho pochopenia - sex sa dešifruje na základe jeho vzťahu k poriadku, zákonu;

c) moc pôsobí na sex aj tým, že vyslovuje pravidlo, zákon. V tomto význame sa vplyv moci na sex uskutočňuje prostredníctvom diskurzu zákazu, založenom na negatívnom výroku "Nesmieš!".

Po tretie, **moc ako zákaz**. Nejde len o to, že moc vystupuje voči sexu v úlohe zákona, "zákonodarcu", ale že tu hrá úlohu **prohibičného** zákona. Človeku v jeho každodennom živote neustále vnucuje svoje imperatívy: nepribližuj sa, nedotýkaj sa, nepociťuj slasť, nerozprávaj, neprejavuj sa ...! Ich cieľom je sebadeštrukcia sexu a v konečnom štádiu sebadeštrukcia človeka samého s výnimkou jeho jestvovania v "tieni a tajomstve": môžeš existovať len za cenu, že dôjde k tvojmu sebazrušeniu, sebaopretiu ako vitálnej sexuálnej bytosti. Hlavným nástrojom týchto imperatívov je hrozba trestu, ktorý je vlastne len iným, ďalším spôsobom sebadeštrukcie sexu a človeka: zriekni sa seba samého, svojej prirodzenosti, inak ti hrozí trest, že budeš popretý. Moc teda pôsobí na sex prostredníctvom zákazu predstavujúceho akúsi pochybnú alternatívu medzi dvoma spôsobmi nebytia.

Po štvrté, **moc ako cenzúra a jej "logika"**. V duchu represívnej hypotézy má tento zákaz tri formy, funkcie:

- a) uzákonať, potvrdzovať to, čo nie je v sexe dovolené;
- b) brániť tomu, aby sa o tom hovorilo;
- c) popierať, že to, čo je zakázané, existuje.

Všetky funkcie spoločne tvoria mechanizmus cenzúry so svojráznou "logikou" reťazovej postupnosti, kde každá z foriem (funkcií) zákazu je základom a zároveň dôsledkom tej druhej. Čo je zakázané, o tom sa nehovorí až dovtedy, kým to nie je zrušené aj v skutočnosti. A to, čo nejestvuje, zasa nemá nárok na žiadny vlastný prejav, dokonca ani v reči, ktorá iba vyjadruje jeho neprítomnosť, neexistenciu mlčaním. Nakoniec to, o čom sa má mlčať, je ako zákaz par excellence vyhnané zo skutočnosti. "Logika" moci voči sexu sa teda v zmysle represívnej hypotézy riadi paradoxnou logikou príkazov vyzývajúcich sex na nejestvovanie, na ne-manifestáciu, na mlčanie. Takto vzniká relatívne uzavretý kruh zákazov, ktorý spája dohromady neexistujúce, nedovolené a nevyslovené.

Po piate, **moc ako homogénna štruktúra**. Z pohľadu represívnej hypotézy moc funguje ako jednoduchý a jednoliaty mechanizmus, ktorý donekonečna reprodukuje v podstate jednu a tú istú schému zákona, zákazu a cenzúry. Zhora nadol, či už v globálnych rozhodnutiach alebo v nepatrných zásahoch, pôsobí moc stále rovnakým masívnym, nediferencovaným a univerzálnym spôsobom. Podľa Foucaulta redukcia mocenských metód na zákon zákazu dovolila zástancom represívnej hypotézy aplikovať moc ako homogénnu štruktúru na ľubovoľnú oblasť alebo úroveň spoločnosti: na rodinu, na štát, na výchovu i na výrobu. Inými slovami, jednotný model moc-zákaz a potlačenie sa v duchu represívnej hypotézy vzťahuje na ktorúkoľvek sféru spoločnosti, na akúkoľvek úroveň podriadenia. Od štátu po rodinu, od vládcu po otca, od rozsudkov súdneho dvora po malicherné každodenné tresty, od tzv. veľkých inštitúcií spoločenskej nadvlády po inštitúcie formujúce samotný subjekt - všade sa stretávame so všeobecnou formou moci, ktorej základ tvorí právo so svojou hrou na dovolené a nedovolené, na porušenie zákona a nasledujúci trest. Takéto sú - aspoň podľa Foucaulta - teda základné tézy represívnej hypotézy moci.

Foucault najskôr oceňuje, že stúpenci tejto hypotézy podobne ako on namiesto toho, aby pátrali po pôvode a základoch moci a pýtali sa na jej legitimitu, skúmajú moc a mocenské vzťahy skôr empiricky. Pritom sa pokúšajú napríklad zistiť, ako mocenské

mechanizmy ovplyvňujú psychiku individua, ako sa realizujú v jeho nevedomí (Freud) alebo v sex-ekonomii slasti (W. Reich) a pod. Súčasne im vytýka príliš jednostranný a zjednodušený pohľad na moc, pri ktorom sa jej úloha chápe výhradne negativisticky: hovoriť nie, klásť hranice, vytesňovať, zakazovať, cenzurovať, potláčať nepotrebnú, neužitočnú energiu, intenzitu slasti, neregulované správanie a v konečnom dôsledku ľudskú prirodzenosť. Z toho vyplýva, že aj východisko, ktoré ponúka represívna hypotéza, je v podstate veľmi jednoduché: zrušme všetky zákazy, cenzúry, zábrany, bariéry, sexuálne supresie, moc automaticky zmizne a v tej chvíli budeme slobodní ([5], 568). Pravda, ako zároveň dodávajú stúpenci tejto hypotézy, tento program nebude ľahké uskutočniť, aspoň nie tak skoro, pretože snahy hovoriť o sexe slobodne, brať ho taký, aký je, žiť prirodzeným sexuálnym životom sú v priamom rozpore s hlavnou líniou doterajšej niekoľkotisícročnej histórie patriarchálno-autoritatívnej kultúry ([6], 16). Už samotný fakt, že sa ešte dnes nájde množstvo ľudí, presvedčených na základe vlastných skúseností o existencii sexuálneho potláčania, má byť podľa predstaviteľov represívnej hypotézy dostatočným dôkazom toho, že potláčanie je historickou skutočnosťou, hlboko zakorenenou v našej prítomnosti. Navyše je údajne umocnené tým, že vznikom modernej spoločnosti sa začala epocha narastajúcej sexuálnej represie. Preto jedinou schodnou cestou, ako oslobodiť sex spod mocenského zovretia a ako prinavrátiť milostnému životu jeho pôvodnú prirodzenú podobu, je dlhodobá teoretická a praktická práca.

Voči represívnej hypotéze moci, ako ju prezentovala psychoanalýza, vyslovuje Foucault tri hlavné námietky, pochybnosti, ktoré formuluje v podobe otázok: Je údajná sexuálna represia skutočne historicky evidentným faktom? Má mocenský mechanizmus - najmä ten, ktorý sa používa v súčasnej spoločnosti - naozaj predovšetkým represívny charakter? A nakoniec, nie je kritika represie sama súčasťou tej istej historickej siete vzťahov, ktorej súčasťou je aj to, čo odhaľuje a nazýva "represiou"? ([3], 18). Ako naznačuje už formulácia otázok, prvá z nich je predovšetkým historická, druhá - historicko-teoretická, tretia zase historicko-politická.

Na prvú, historickú otázku odpovedá Foucault záporne. Represívna hypotéza jednoducho nezodpovedá historickej skutočnosti. Jej predstavitelia napríklad tvrdia, že buržoázna spoločnosť až tak potláčala detskú sexualitu, že dokonca odmietať o nej hovoriť a vidieť ju tam, kde sa objavovala. Musel prísť až Freud, ktorý "svetu nezmazateľne odhalil fakt detskej sexualit y a jej vytesňovanie" ([6], 166). Foucault však tento názor odmieta a argumentuje tým, že v knihách z detskej pedagogiky alebo z pediatrie 18. storočia sa ustavične spomína detská sexualita. Psychoanalytici môžu namietať, že tieto zmienky slúžili len na to, aby detskú sexualitu zahmlievali a bránili jej prejaviť sa. Foucault to však takto nevidí. Podľa neho tieto diskurzy existovali naopak preto, aby na jednej strane pripomenuli rodičom ich dôležité výchovné poslanie: starostlivosť o sexuálny život ich detí. A na druhej strane preto, aby si samotné deti uvedomili, že vzťah k vlastnému telu a k vlastnej sexualite predstavuje pre nich vážny, azda kardinálny problém. Takto dávno pred Freudom dochádza k "sexualizácii" detského tela, k "sexualizácii" vzťahu detí a rodičov, rodiny ([4], 149-150). Ba dokonca, ak sa vrátime ešte o niekoľko storočí dozadu, do stredoveku, a začneme skutočne seriózne skúmať vzťah kresťanstva k telu a k sexualite, ukáže sa, že navzdory rozšíreným predstavám našich súčasníkov ani tu sa všetko neobmedzovalo na striktný

zákaz a potlačanie. Ako už vyplývalo z dvojakého postavenia kresťanstva (sakrálného a profánneho) v stredovekej spoločnosti, kresťanstvo (a kresťanská morálka osobitne) sústavne lavírovalo medzi dvoma pólmi: asketickou morálkou, ktorá sa zriekala svetského sveta a jeho pôžitkov, a laickou "prirodzenou" morálkou občianskej spoločnosti. A tak tu na jednej strane existovala sexualita ako nič, čím treba pohrdáť, čo sa stáva trvalým zdrojom pokušenia a hriechu veriacich. Súčasne ale nemohlo kresťanstvo bez toho, aby neupadlo do radikálneho, neúčinného asketizmu, absolútne odmietať všetko, čo súviselo s ľudským telom a považovať to za niečo škodlivé, za zlo, od ktorého sa treba čo najviac a čo najskôr odpútať, oslobodiť. Naopak, pokiaľ si chcelo kresťanstvo udržať aj svoj svetský vplyv na stredovekú spoločnosť, muselo počítať s jej prirodzenými potrebami, s jej nevyhnutnými zákonmi reprodukcie, a teda i s ľudským telom, so sexualitou a sexuálnymi slasťami. Inak povedané, "kresťanské" telo sa nikdy nechápalo ako absolútne zlo, ale skôr ako ustavičný zdroj pokušenia, ktoré môže individua zvädzať, aby prekračovali hranice stanovené bežnou morálkou (t.j. usporiadaný manželský život, monogamiu, sexuálne vzťahy obmedzované len na reprodukciu potomstva, ohraničovanie a diskvalifikácia sexuálnej slasti a pod.). Kresťanstvo v tejto súvislosti rozpracovalo špecifické metódy a techniky interiorizácie, techniky zvýšenej ostražitosti voči sebe samému, k vlastnému telu, k jeho slabostiam, túžbam, k vlastnej sexualite. Hoci začiatky týchto techník siahajú ešte do antických čias, ich zdokonalenie vo forme cirkevného priznania, spovede - to je už podľa Foucaulta osobitný a zároveň hlavný príspevok kresťanstva k dejinám sexuality. Úloha kresťanstva sa v rámci týchto dejín teda vonkoncom neohraničovala na zákazy a potlačovanie: jeho úloha spočívala tiež v nastoľovaní mocenského mechanizmu kontroly, ktorý bol súčasne mechanizmom vedenia - vedenia o jednotlivcoch a vedením jednotlivcov o sebe samých ([5], 565-566).

Z toho všetkého robí Foucault všeobecný záver, že ani v spoločnosti, ktorá sa zrodila v 18. storočí, ale ani v žiadnej spoločnosti, ktorá ju predchádzala, nezaznamenávame v postoji k sexualite nijaké fundamentálne odmietnutie ([3], 92). Súčasne však tým nechce tvrdiť, že sex nebol v dejinách nikdy zakazovaný, potlačovaný, obmedzovaný, zaznávaný alebo zastieraný. Iba sa usiluje dokázať, že metódy a techniky používané v sexuálnej oblasti sa nedajú redukovať výlučne na represiu: "Všetky tieto negatívne elementy - zákazy, odmietanie, cenzúra, popieranie, ktoré represívna hypotéza zoskupuje okolo centrálného mechanizmu, určenému hovoriť nie, sú nepochybne iba nepatrnými zložkami, zohrávajúcimi lokálnu a taktickú úlohu pri zavádzaní diskurzu, mocenskej techniky, vôle k vedeniu, pričom posledné sa na ne neredukujú." ([3], 21). A ako príklad tu Foucault uvádza vzťah spoločnosti a jej moci k detskej masturbácii.

Prvé skromné zmienky o masturbácii detí a adolescentov sa objavujú v modernej kapitalistickej spoločnosti až v 18. storočí. Okamžite však vyvolali medzi dospelými obrovskú paniku a veľký otáznik: Aká strašidelná choroba sa to rozšírila medzi mládežou, že masturbuje?! Strach z tejto "novej" choroby spôsobil, že sa detské telo stalo objektom pozorovania, kontroly a perzekúcie. No zároveň práve vďaka tejto zvýšenej pozornosti venovanej detskej sexualite sa v každej zo zúčastnených strán (u detí, rodičov, v rámci inšancií kontroly) prebúdza alebo zintenzívňuje záujem o vlastné

telo, o vlastnú sexuálnu túžbu. V danom prípade teda preukázateľne ide o novú formu mocenského "obkľúčenia" ľudského tela a sexuality, ktorá sa prejavuje skôr v ich kontrole - stimulácii než v ich kontrole - represii ([7], 755). Ale netýka sa to iba tohto, svojím spôsobom jedinečného prípadu.

Kapitalizmus postupne rozvinul množstvo mocenských techník, ktoré mali za úlohu všemožne kontrolovať správanie ľudí, spôsob ich konania, ich schopnosti, výber miesta bývania, reprodukciu a pod. Konkrétne, bezprostredne vo vzťahu k sexuálnemu životu vznikli v 19. storočí štyri "veľké stratégie", prostredníctvom ktorých fungoval mechanizmus kontroly sexuality: sexualizácia dieťaťa, hysterizácia ženy, špecifikácia perverzity a regulácia obyvateľstva. Každá zvlášť, ale aj všetky dohromady stelesňovali nielen moc zakazovať, ale boli tiež hlavnými faktormi "sexualizácie" ľudského tela.

V tejto súvislosti Foucault vyčíta represívnej hypotéze ešte jeden historický omyl - že totiž nezohľadňuje vnútorný vývoj buržoáznej spoločnosti. Prvý moment, aspekt spomínaných stratégií (moc zakazovať) totiž mohol zodpovedať - a skutočne aj viac či menej zodpovedal - ranému štádiu vývoja kapitalizmu, kde bola aktuálna nevyhnutná potreba efektívne formovať pracovnú silu. A to si na jednej strane vyžadovalo vylúčiť, resp. minimalizovať neužitočné "náklady", ktoré zbytočne plytvali ľudskou energiou, a sústrediť všetky sily len na prácu. Zároveň si to vyžadovalo zabezpečiť sústavnú reprodukciu pracovnej sily, a to aj reguláciou manželského života a pôrodnosti. Druhý aspekt týchto stratégií (ako hlavných faktorov sexualizácie tela) zas viac korešpondoval so štádiom rozvinutého kapitalizmu, kde sa pri vykorisťovaní námedznej práce nemuseli používať do takej miery metódy fyzického donútenia ako v 19. storočí a kde "politika" uplatňovaná voči ľudskému telu už nevyžaduje obmedzovanie sexuality a jej redukciu na čisto reprodukčné funkcie ([3], 150-151).

Z toho zároveň vyplýva, že aj na druhú otázku adresovanú predstaviteľom represívnej hypotézy (či má mocenský mechanizmus - zvlášť ten, ktorý pôsobí v modernej spoločnosti - predovšetkým represívny charakter) odpovedá Foucault záporne. To, pravda, neznamená, že by Foucault zamýšľal postaviť proti represívnej hypotéze nejakú kontra-hypotézu, ktorá by chcela dokázať pravý opak. Napríklad to, že sexualita nebola v kapitalistickej spoločnosti nikdy zakazovaná, potlačovaná, že sa naopak rozvíjala v podmienkach nepretržitej slobody. Takéto a podobné tvrdenia by rovnako nezodpovedali historickej skutočnosti. Foucault sa len snaží (aspoň podľa jeho vlastných vyjadrení) zmeniť, presunúť akcenty skúmania z negatívnych na pozitívne aspekty moci. A tak tam, kde psychoanalytici vidia iba potlačovanie sexuality, Foucault pozoruje aj jej produkciu a stimuláciu. A tam, kde si psychoanalytici všimajú iba zákaz a cenzúru, Foucault objavuje i tvorbu - techník, vedení, diskurzov o moci. Foucault teda nevytýka represívnej hypotéze to, že sa venuje negatívnym dôsledkom moci, ale to, že celý jej vplyv redukuje na ne. Jeho protiargumenty sú v podstate tiež jednoduché, no zdá sa, že v porovnaní s psychoanalýzou oveľa presvedčivejšie.

Moc nie je (len, hlavne) represívna z dvoch hlavných teoretických dôvodov:

1. preto, že svojou povahou je mnohostranná - okrem potlačovania môže aj tvoriť;
2. preto, že vyvoláva (aspoň u niektorých ľudí) slasť, rozkoš ([8], 642). Veď koľko rozkoše prináša niekomu pocit, že môže ovládať iných! A koľko rozkoše prináša iným zase pocit, že sú ovládaní! ([9], 802). Skrátka, človek miluje moc. V tejto súvislosti

Foucault uvádza azda jeden z najpádnejších argumentov proti psychoanalytickému variantu represívnej hypotézy: Ak by bola moc iba represívna, ak by sa obmedzovala len na zákazy, ako by ju potom človek mohol milovať? To by dokázal zrejme len masochista ([10], 816-817). Preto treba zmeniť smer analýzy, vyjsť z pozitívnych mechanizmov a skúmať, ako a prečo moc pozitívne formuje sexuálny život.

Ak sa podľa Foucaulta z toho zorného uhla znovu zameriame na modernú spoločnosť, zistíme, že zrejme žiadny iný typ spoločnosti nenazhromaždil za také krátke historické obdobie toľko diskurzov o sexe - počnúc zvláštnym imperatívom, ktorý sústavne každého núti vypovedať o svojej sexualite, a končiac rozličnými ekonomickými, právnymi, medicínskymi, pedagogickými mechanizmami stimulujúcimi hovory o nej - to všetko umožňuje extrahovať, usporadúvať, akumulovať, rozširovať a inštitucionalizovať diskurzy o sexe. Dokonca aj rôzne zákazy a cenzúra, čas od času uvažované na túto oblasť, iba vyprovokovali ďalšie hovory o sexe. Jednou z charakteristických čŕt modernej spoločnosti je teda to, že je nútená, doslova odsúdená nepretržite hovoriť o sexe ([3], 47). Ďalšou jej charakteristikou je to, že k tomuto rozšíreniu diskurzov o sexe nedochádza iba extenzívnou cestou, ale skôr diverzifikáciou diskurzov a ich foriem. Na rozdiel od stredoveku, kde sa diskurzy o sexe viac-menej sústreďovali okolo problému tela a praxe pokánia, a boli teda až príliš unitárne, v modernej dobe sa táto jednota rozpadla a diskurzy o sexe sa rozptýlili do mnohých rozmanitých oblastí - demografie, medicíny, psychiatrie, psychológie, práva, etiky atď. O čom to všetko svedčí? Znamená to napríklad, že moderná spoločnosť je k sexu predsa len tolerantnejšia ako spoločnosti predchádzajúce?

Odpoveď nemôže byť jednoznačná. Ako sme už povedali, Foucault pripúšťa, že represia pôsobí aj v našej spoločnosti. Takisto uznáva, že ani zákazy a cenzúra sa z nej úplne nevytratili. Iba ich zjavné formy uplatňované hrubou silou nahradili oveľa jemnejšie, prepracovanejšie formy, a teda i latentnejšie techniky riadenia a kontroly diskurzov. Podobne sa dá uvažovať aj o miere tolerancie v modernej spoločnosti. Na jednej strane tu vidno väčšiu zhovievavosť - napríklad rigoróznosť zákonov sa k sexuálnym deliktom v 19. storočí značne zmiernila a justícia sa často zriekala svojich právomocí v prospech medicíny. Zároveň sa na druhej strane objavuje akási doplnková "lest" tejto rigoróznosti - všetky kontrolné inštalácie a všetky dozorné mechanizmy používané v pedagogike alebo v terapeutike ([3], 56). No Foucault nevidí hlavný problém v tom. Ten totiž spočíva podľa jeho názoru ani nie tak v tom, či sa sexu hovorí "áno" alebo "nie", či sa zakazuje, alebo naopak povoľuje, či sa mu pripisuje väčšia alebo menšia dôležitosť a pod. Oveľa podstatnejšie je to, že sa o ňom vôbec hovorí. A v tejto súvislosti si treba vyjasniť predovšetkým to, kto a z akého miesta, postavenia a hľadiska o ňom hovorí, podľa akého kľúča sa rozdeľujú tí, ktorí môžu, a tí, ktorí nemôžu o ňom hovoriť, aký druh mlčanlivosti sa vyžaduje od jedných a aký od druhých, aký typ diskurzu je v spoločnosti povolený a žiadaný, alebo aké inštitúcie iniciujú, zhromažďujú a rozširujú hovory o sexe ([3], 20-21). Podstatná nie je ani dosiahnutá úroveň tolerancie alebo netolerancie, ani miera represie používanej v spoločnosti, ale forma, spôsob vykonávania moci ([3], 56-57). Pokiaľ ide o modernú spoločnosť, v nej si Foucault všimá štyri hlavné zmeny, osobitosti v spôsobe vykonávania moci vo vzťahu k sexu ([3], 57-64).

Po prvé, ako sme už viackrát zdôraznili, táto moc sa neobmedzuje na jednoduchý zákaz sexu, ani nekladie sexualite neprekonateľné prekážky. Skôr naopak, vzájomné prenikanie podporuje rozvoj ich foriem. Na porovnanie Foucault opäť siaha do histórie. Z nej sú napríklad dobre známe patriarchálne zákazy incestu. V 19. storočí zase vznikali nové formy kontroly detskej sexualita. Zdanlivo v oboch prípadoch ide o vytesňovanie sexualita. Naozaj však iba zdanlivo, pretože sa v nich neuplatňuje rovnaký mocenský mechanizmus. A to nielen preto, že v prvom prípade ide o zákon a v druhom o medicínsky problém, alebo že v jednom prípade ide o trestanie, kým v druhom o drezúru, ale najmä preto, že sa v nich nepoužíva tá istá taktika. Kým v prvom prípade si zákaz kladie za úlohu zmenšiť rozsah a význam toho, čo zakazuje - teda incestu, kontrola detskej sexualita má dvojviedny cieľ: rozšíriť samotnú moc a súčasne rozšíriť počet objektov uplatňovania svojej moci. Tak napríklad detská masturbácia nevystupuje vo vzťahu k moci v úlohe nepriateľa, aspoň nie prvoradého nepriateľa. Skôr predstavuje jej oporu, pozdĺž ktorej si moc rázi cestu dopredu, rozprestiera svoje chápadlá a rozširuje svoje účinky, nastavuje pasce a rozmiestňuje svoje kontrolné mechanizmy.

Po druhé, táto moc sex nevytesňuje, ale práve naopak vnáša ho do tela, čo vedie k novej špecifickej charakteristike individuí. Ako tvrdí Foucault, sodomistu za dávnych čias považovali len za právny subjekt. Homosexuál sa stáva v 19. storočí osobnosťou. Minulosť, detstvo, fyziologické charakteristiky - to všetko vyjadruje, resp. má vyjadrovať jeho sexuálnu orientáciu. Pritom homosexualita sa častejšie vydáva za zvláštnu "prirodzenosť" človeka, nie za hriech, ktorého sa musí čím skôr zbaviť. A to platí aj o iných sexuálnych odchýlkach či úchyľkách. Nie je teda pravdivé tvrdenie represívnej hypotézy, že moderná moc prenasleduje všetky sexuálne disparity, ako sú exhibicionizmus, fetišizmus, mixoskopia, zoofília atď. Opäť platí skôr opak: táto moc vytvára a upevňuje sexuálnu rôznorodosť, špecifikuje ju, rozširuje a inkorporuje do tel individuí.

Po tretie, moc v modernej spoločnosti funguje ako stimulačný mechanizmus, priťahuje sexuálne slasti, na ktoré sa potom zameriava. Tým nepochybne vzrastá účinnosť moci a rozširuje sa oblasť jej kontroly. Zároveň však dochádza k akejsi "senzualizácii" moci. Táto moc sa nesnaží sexualite uniknúť. Naopak, chce sa dotýkať tela, vydráždiť, vyprovokovať sexuálne pocity, elektrizovať erogénne zóny, maximálne zdramatizovať chvíle telesného nekľudu. Vďaka tomu odhalená a "vydurená" slasť prúdi smerom k moci, ktorá ju vzápätí obkľučuje. Foucault tu znovu pripúšťa, že globálnym a na prvý pohľad očividným cieľom rozličných lekárskeho pozorovaní, psychiatrických vyšetrení, pedagogických alebo rodinných dohľadov a pod. bolo naozaj hovoriť "nie" každému pohlúdenému neproduktívnemu prejavu sexualita. No v reálnej, konkrétnej forme všetky podobné mocenské metódy a techniky fungujú ako mechanizmy s dvojitým impulzom: na jednom výstupe sa nachádza slasť a na druhom (resp. na tom istom) - moc. Na jednej strane môže ísť o **slasť** z vykonávania moci, ktorá sa pýta, sledí, vymáha dôverné priznania z diskurzov o sexe, dožaduje sa fyzického kontaktu s telom, rozohráva hru s pocitmi, aby mohla kontrolovať sexuálne slasti atď. Oproti nej stojí slasť, ktorá zahorí, len čo sa jej podarí tejto moci uniknúť, oklamať ju alebo prekabátiť. A opačne, na jednej strane môže existovať **moc** ovládaná, opantaná slasťou; a na strane druhej - moc, ktorá sa uskutočňuje, prejavuje prostredníctvom

slasti alebo tým, že jej odporuje, že sa jej bráni. V zásade sa však moc a slasť nevy-
lučujú, ale ustavične sa prekrývajú, vábia a viažu na seba, oživujú sa v zložitých po-
zitivných mechanizmoch vzájomného podnecovania a podporovania. Okolo tela
a sexuality tak vzniká akási špirála interakcií moci a slasti, ktorá nikdy a nikde ne-
končí a na ktorej sa obe neustále navzájom upevňujú.

Po štvrté, výkon moci v modernej spoločnosti (spravidla) nekladie sexualite hra-
nice. Skôr naopak, táto moc vytvára priestor pre jej maximálne uspokojenie. Proti
tomuto Foucaultovmu názoru stojí iný, dosť rozšírený názor (šírený i niektorými psy-
choanalytikmi), podľa ktorého sa moderná spoločnosť usilovala redukovať sexualitu na
manželský pohlavný život. Foucault uznáva, že rodina v 19. storočí bola monogamnou
a predovšetkým manželskou bunkou. Ale rodina bola tiež sieťou slasti a moci (*plaisirs-
pouvoirs*). Oddelenie dospelých a detí, protiklad medzi rodičovskou a detskou spálňou,
snaha rodičov separovať chlapcov od dievčat tam, kde to len šlo, prebudená, resp.
zvýšená pozornosť venovaná detskej sexualite - to všetko a mnohé ďalšie aspekty podľa
Foucaulta pridávajú rodinným vzťahom zvláštny erotický náboj a vytvárajú z nich sieť,
ktorá slúži na uspokojovanie rozličných čiastkových a premenlivých sexuálnych po-
treb. A redukovať ich výlučne na manželské pohlavné vzťahy by znamenalo
zohľadňovať len časť z tejto zložitej siete, saturujúcej mnohostranné sexuálne potreby.
Podobne školské alebo psychiatrické zariadenia svojou hierarchickou štruktúrou
a svojím systémom kontroly predstavujú popri rodine ďalšiu možnosť uplatňovania
moci. Súčasne sú však miestami, kde vzhľadom na ich osobitný charakter dochádza
k uspokojovaniu nemanželskej, nemonogamnej (a nielen heterosexuálnej) sexuality.

Nakoniec zostala pre Foucaulta otvorená ešte jedna otázka, ktorú si položil hneď
v úvode kritiky represívnej hypotézy a o ktorej sme sa už aj my zmienili: Aké je histo-
rické miesto a funkcia tejto hypotézy v systéme mocenských vzťahov? Mieri jej kritika
údajnej represie zo strany moci skutočne proti mocenským mechanizmom, alebo je
skôr súčasťou tejto represie? K týmto otázkam sa pridružujú aj ďalšie: Prečo sa
západná civilizácia tak dlho pridŕžiava tohto negatívneho ponímania moci namiesto
toho, aby ju študovala z technicko-pozitívneho hľadiska? Prečo sa dodnes tak viero-
lomne a zanietene tvrdí, že nás moc v sexuálnom živote potláča, že nám to alebo ono
zakazuje? V čom vlastne spočíva tuhý život a popularita represívnej hypotézy?

Žiaľ, nemáme dostatok miesta na to, aby sme sa podrobnejšie venovali týmto
otázkam. Preto naozaj už len stručne.

Už sme spomenuli, že diskurzy (konkrétne diskurzy o sexe) sa podľa Foucaultov-
ho názoru nešíria mimo sféry vplyvu moci, ba dokonca proti nej. Práve naopak, distri-
buujú a rozptyľujú sa do oblastí, kde sa moc momentálne nachádza, ako prostriedky jej
vykonávania ([3], 45). V súvislosti s represívnou hypotézou sa teda logicky natíska
otázka: Platí to aj o tzv. kritických diskurzoch? Foucault sa domnieva, že áno. A nielen
preto, že svojím ponímaním moci reálne riešenie problému vzťahu moci a sexuality
skôr zahmlieva a oddaľuje, a najmä preto, že tie isté faktory, ktoré pomáhajú udržiavať
represívnu hypotézu neustále pri živote - či už máme na mysli jej príslub, že vyjaví
ľuďom "čistú", predsudkami nezaťaženú pravdu o sexe, alebo rovnako príťažlivý
príslub, že ich oslobodí od represívnej nadvlády moci a privedie do zasľubenej
"záhrady rozkoší" a pod. - sú tiež faktormi prispievajúcimi k ďalšiemu upevneniu

(predovšetkým jej) moci. Všetky totiž iba stimulujú nové diskurzy o sexe, čím zároveň vytvárajú skryté možnosti ich kontroly a ovládania.

LITERATÚRA

- [1] WEBER, M.: "Objektivita" sociálnovedného a sociálno-politického poznania. In: K metodológii sociálnych vied. Bratislava, Pravda 1983, s. 41-112.
- [2] "Pouvoir et savoir". In: Dits et écrits 1954-1988 par MICHEL FOUCAULT. Édition établie sous la direction de Daniel Defert et François Ewald. III 1976-1979. Paris, Gallimard 1994, s. 399-414.
- [3] FOUCAULT, M.: La volonté de savoir. In: Histoire de la sexualité I. Paris, Gallimard 1976.
- [4] Entretien avec Michel Foucault. In: Dits et écrits par MICHEL FOUCAULT, III, s. 140-160.
- [5] Sexualité et pouvoir. In: Dits et écrits par MICHEL FOUCAULT, III, s. 552-570.
- [6] REICH, W.: Funkce organismu. Sex - ekonomické problémy biologické energie. Objevení orgononu (díl první). Praha, Concordia 1993.
- [7] Pouvoir et corps. In: Dits et écrits 1954-1988 par MICHEL FOUCAULT..., II 1970-1975. Paris, Gallimard 1994, s. 754-760.
- [8] La vérité et les formes juridiques. In: Dits et écrits par MICHEL FOUCAULT, II, s. 538-646.
- [9] Radioscopie de Michel Foucault. In: Dits et écrits par MICHEL FOUCAULT, II, s. 783-802.
- [10] Michel Foucault. Les réponses du philosophe. In: Dits et écrits par MICHEL FOUCAULT, II, s. 805-818.

PhDr. Ivan Buraj, CSc.
Katedra filozofie a dejín
filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. 6
818 06 Bratislava
SR